

Історія.5 кл.

Тема. Українське козацтво у битвах і походах.

Мета: виявити причини появи козацтва на теренах України, дослідивши зв'язок між становищем українського народу та впливом на нього іноземних держав; ознайомити учнів з характерними ознаками козацького устрою та діяльністю козаків, розповісти про найяскравіші сторінки героїчних походів; створити сприятливий клімат для більш поглибленого вивчення козацької історії; викликати почуття гордості за героїчне минуле козаків.

Обладнання: історичний атлас, контурні карти, ілюстрації, презентації, відео сюжети, підручник

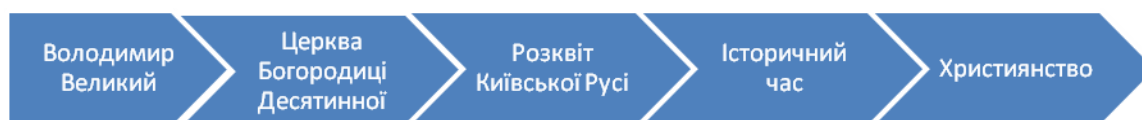
Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Хід уроку

I. Організаційний момент. Активізація розумової діяльності

Учитель. Для того, щоб перевірити готовність до уроку, пропоную виконати невеличке завдання. Перш за все перегляньте, чи все необхідне перед вами (зошит, ручка, історичний атлас, підручник, контурні карти).

А тепер увага! Погляньте на дошку. Саме на ній вам підготовлене завдання на логічне мислення. Якщо впораєтесь, значить на уроці будете активними та уважними. Для цього необхідно з логічного ланцюжка видалити зайве історичне поняття.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь.

Молодці, із завданням впорались. Поняття «історичний час» в ланцюжку справді виявилось зайвим, але стосовно історичної науки зовсім ні. Адже в історії він дає можливість спостерігати за певними подіями, визначати їх тривалість та давність. Тож давайте розв'яжемо хронологічну задачу, розв'язок якої можете виконати в зошитах.

Задача. З тих пір, коли у писемних джерелах вперше згадується про події загадкового періоду, пройшов майже 521 рік. Визначте рік та століття писемної згадки про появу історичного явища, про яке дізнаєтесь на сьогоднішньому уроці (1492 рік; XV ст.), позначивши століття на стрічці часу.

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності.

Оголошення теми і завдань уроку.

Вчитель. Діти, а тепер перегляньте уривок відомої вам історії та скажіть, про кого конкретно йтиме мова на уроці (пропонується для перегляду уривок з мультфільму «Як козаки по сіль ходили»).

(додаток № 1)

Після учнівських відповідей вчитель оголошує тему, яка записується у зошити.

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Виникнення українського козацтва.

Вчитель. Виконавши завдання вам стало відомо про першу писемну згадку появи козаків на теренах України. Хто ж такі козаки і що спонукало до їхнього виникнення? (можливе припущення учнів та висловлення власної думки)

а) Розповідь вчителя. Українська шляхта, яка протягом кількох століть зі зброєю в руках боронила рідну землю від зазіхань володарів-чужинців, поступово втрачала

свою силу. Беззахисною опинилася Україна перед страшною небезпекою, що загрожувала з півдня. Тут, у Причорноморських степах, у так званому Дикому Полі, після розпаду Золотої Орди почувалися господарями татари. Їхня держава - Кримське ханство - розташовувалася на Кримському півострові. Звідти на українські землі щороку, а то й кілька разів на рік, татари здійснювали свої набіги, які стали дошкульнішими відтоді, коли Кримське ханство потрапило в залежність від Туреччини - Османської імперії - чи не наймогутнішої тогочасної держави. Сталося це року 1478.

б) Робота з картою. Давайте попрацюємо з історичною картою та віднайдемо землі Дикого Поля і Дніпрових порогів (**додаток № 2**), Османської імперії та Кримського ханства (**ст.12 атласу**)

Шукаючи порятунку, мешканці українських міст і сіл змушені були самі брати до рук зброю. Військова вправність особливо ставала в пригоді населенню порубіжних територій, передусім Канівщини й Черкащини (**ст. 13 атласу**). Сюди з посиленням польської сваволі сходилися втікачі з усіх куточків України. Постійна боротьба проти нападників перетворила хлібороба й ремісника на вмілого воїна - козака.

Словникова робота. Запишіть у зошити визначення поняття «козак» - це вільна незалежна людина.

2. Заснування Запорозької Січі. Дмитро Вишневецький.

а) Вчитель. На вільних степових землях козаки закладали свої господарства - зимівники. Особливо приваблювали козаків багаті на рибу й дичину, а до того ж родючі землі за Дніпровими порогами. Власне, тому українських козаків називали запорізькими.

Життя в степу було сповнене численних небезпек. Захищаючись, козаки будували земляні укріплення та укріплення з січених дерев'яних колод - січі. Попервах невеликі січі існували, напевно, в багатьох місцях, і лише згодом утворилась одна головна Запорізька Січ-фортеця. Ймовірно, першою такою Січчю була та, що її звели 1556 р. на острові Малій Хортиці козаки під проводом українського ватажка.

Про історію виникнення Запорозької Січі та її засновника дізнаєтеся переглянувши анімаційну стрічку «Початок Січі. Дмитро Вишневецький» (додаток № 3)

б) бесіда за запитаннями та завданнями; робота з контурною картою

- Яке місце стало центром козацтва?(Запорожжя)
- Звідки походить слово Січ? (від січених дерев'яних колод)
- Хто, коли і де збудував першу відому Січ? (на острові Мала Хортиця, Дмитро Вишневецький, 1556 р.) Запишіть дату до зошита
- Віднайдіть і позначте першу Січ на конт. карті
- Кому належала влада на Січі?(козацькому ватажку)

3. Козацький устрій та козацькі клейноди.

Слово вчителя.

На Січі постійно перебувала козацька залога, більшість же запорожців мешкали в зимівниках, а на Січ приходили за відповідним сигналом. Адже саме з Січі козаки вирушали в похід. Січ була також місцем, де козаки обговорювали найважливіші питання свого життя. Такі зібрання називали радами (від слова радитися, обговорювати). Козацькій раді належала вся влада. Право голосу на ній мав кожен запорожець. Такий спосіб улаштування життя громади називають республікою. Ось чому Запорізьку Січ вчені визначають як козацьку республіку. Козацька рада виносила ухвали про війну та мир, військові походи, приймала чужоземних посланців або відправляла козаків до інших держав, карала винних тощо. Зазвичай рада збиралася кілька разів на рік: у перший день нового року, у день Покрови Пресвятої Богородиці (14 жовтня за теперішнім літочисленням), на другий-третій день після Великодня. Але могли збиратися й надзвичайні ради. На раді козаки обирали собі керманичів - козацьку старшину - кошового отамана (або гетьмана), суддю, писаря, осавула, обозного. Козацькими старшинами ставали найзаслуженіші, найгідніші козаки, які показали себе в битвах чи походах. Обрані на посаду, вони отримували відзнаки, що символізували їхню владу. Такі символи-відзнаки козацької влади називали клейнодами. До них належали корогва, бунчук, булава та печатка з гербом, згодом за клейноди мали також перначі, литаври, палиці тощо.

Булава була символом гетьманської влади. Коли запорожці обирали гетьмана, то вручали йому булаву; якщо його скидали, то відбирали й булаву. Символом влади судді була військова печатка, символом влади військового писаря - срібний каламар (чорнильниця), символом влади довбиша - литаври. Тільки один клейнод, головна корогва Січі - прапор, уважався символом усього козацького війська, а тому не належав комусь одному із старшини на час його обрання.

(Розповідь учителя супроводжується показами презентації про козацькі клейноди)

4. Героїчні походи та битви козаків.

I варіант

а) Розповідь учителя (може супроводжуватися переглядом презентації «Героїчні постаті»)

Героїчне минуле козаків багате своєю історією. Сміливі виступи козаків завдавали відчутних ударів степовим нападникам. Проте напади турецько-татарських загонів на Україну не припинялися. Вони грабували, а потім спустошували міста й села. Чоловіків, жінок, дітей захоплювали в полон, а тих, які чинили опір або були старими чи немічними, вбивали.

Гіркою була подальша доля тих, хто потрапив у полон. Бранці втрачали все: дім, сім'ю, Батьківщину, навіть власне ім'я. Їх таврували, як худобу, давали принизливі прізвиська, примушували відмовлятися від своєї віри. Чимало бранців потрапляли на невільничі ринки Криму й Туреччини, де їх продавали заможним чужинцям.

Потрапивши в неволю, полонені були приречені: найчастіше їх чекала виснажлива праця на землі та будівництві. Поневоле козакам судилося довіку веслувати на турецьких галерах-каторгах. Хлопчиків віддавали до султанського

війська, де з них виховували бездумно відданих захисників султанського престолу - яничарів.

Про долі невільників із глибоким співчуттям співали кобзарі в піснях та думах.

Поневіряння полонених українців спонукали козаків до завзятіших виступів. На початку 17 ст. козацькі походи проти Туреччини стали особливо вдалимими. Саме тому історики називають ті часи добою героїчних походів. Гучну славу здобули козаки своїми морськими походами. Руйнуючи турецькі фортеці й порти, знищуючи ворожий флот, визволяючи бранців, козацтво гартувало власні сили, набувало вищої вояцької майстерності й згуртованості.

Блискучі перемоги великою мірою були зумовлені мудрим керівництвом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, який гетьманував у 10-20-х роках 17 ст. Він прагнув піднести вагу козацтва в житті України. Для цього насамперед домігся чіткої організації козацького війська, зміцнивши його суворою дисципліною.

Чимало перемог здобули козаки й у суходільних походах. Так, року 1621 на Подністров'ї поблизу фортеці Хотин відбулася битва між Османською імперією та Річчю Посполитою. У тій битві на боці польського короля брали участь українські козаки на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним. Бойові дії козаків під Хотиним були настільки вдалимими, що навіть польські воєначальники визнавали: саме козацтву не лише Польща, а й уся Європа має завдячувати перемогою над турецькими завойовниками.

Очевидець, вірменський книжник, писав: «Якби не козаки, польське військо було б розбите за три-чотири дні. Перемога сталася лише завдяки Богові та запорізьким козакам».

б) Попрацюйте з історичною картою

1. На яких землях було розташоване Кримське ханство?
2. До яких турецьких фортець ходили морем козаки?

II варіант

а) Бесіда за запитаннями.

- Що таке історичні джерела?
- Яку роль відіграють вони у дослідженні минулого?

б) Робота в групах над історичними джерелами. Вчитель об'єднує учнів у пари та пропонує опрацювати історичні джерела, визначивши, що саме привертало увагу авторів стосовно козаків. Класу пропонується три варіанти історичних джерел. Завдання роздаються через парту(1,2,3,1,2,3... і т.д) з метою швидшого опрацювання матеріалу.

I пара. Італієць Гамеріні у 1584 р. повідомляв: «З козаків можна зібрати 14—15 тис. добірного, добре озброєного війська, жадного більше слави, як наживи, готового на всяку небезпеку. їхня зброя — шаблі і рушниці, яких у них ніколи не бракує. Добрі вони до війни пішої й кінної... дають собі добре раду на морі. Мають усяки човни й на них їздять у походи на чорноморські землі»

II пара. Француз Боплан, який перебував в Україні у 1630—1647 рр., писав: «Коли козаки задумують свій морський похід, то на військовій раді вибирають наказного гетьмана, який має його очолити... Козацькі човни спускаються по Дніпру і плывуть так тісно, що ледве не зачіпають один одного веслами.

Турки, звичайно, попереджені про похід і тримають у гирлі Дніпра наготові кілька галер, щоб не дати козакам вийти з лиману. Але хитрі козаки для проходу в море вибирають найтемнішу ніч напередодні молодого місяця, переховуючись до цього в очереті за три-чотири милі від гирла Дніпра, куди не заходять турецькі галери. Турки, що чекають біля гирла, завжди залишаються обдуреними»

III пара. Англійський історик Кноллез твердив: «Ті козаки — легка кіннота, яка діє головним чином на кордоні Польського королівства з татарами; це загартована й відважна порода людей, яка вважає почесним жити тільки за рахунок ворога та яка над усе в житті цінує бойового коня і спис. Хоча татари й турки живуть у приязні з полянами й нібито хочуть миру з ними, все-таки вони часто у великій кількості вторгаються в Подолію і Русь (Галичину), що входять до Польського королівства, і вельми спустошують їх, якщо їм вчасно не дає відсічі названа легка кіннота, котра завжди на них чатує, наче яструб на здобич...»

в) Бесіда за запитаннями.

1. Що можна дізнатися про військову майстерність козаків на підставі наведених історичних джерел?
2. Які риси українських козаків привертали увагу європейців?

г) Перегляд презентації «Героїчні постаті»

V. Узагальнення вивченого матеріалу

Перевірте, про що дізналися й чого навчилися

Бесіда за запитаннями.

1. Чому українських козаків називали вояками-хліборобами?
2. Що, на вашу думку, було головним для козаків?
3. Чим уславився Дмитро Вишневецький?
4. Назвіть козацькі клейноди.
5. Якою була доля полонених українців?
6. Чому початок 17 ст. називають добою героїчних походів? З ім'ям якого гетьмана її пов'язують?

VI. ПІДСУМКИ УРОКУ

Учитель. Виникнення козацтва мало визначальну роль для історії українського народу. Упродовж тривалого часу воно було його надійним захисником від чисельних нападників. Козак-запорожець став для українців уособленням найкращих людських

якостей, його непримиренність до поневолювачів і героїзм будили й підтримували в народі надію на визволення.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ. Опрацювати відповідний параграф підручника. На контурних картах позначити походи козаків(ст.7), вивчити основні поняття та дати.